

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

УДК 811.161.2:81'42

Ірина ГОЦИНЕЦЬ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) hotsynets@ukr.net

ПОНЯТТЯ «АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ» У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

У статті розкрито поняття лексико-семантичного та асоціативно-семантичного полів, подається характеристика асоціативності та польової структури художнього тексту, розглянуто властивості асоціативного поля та структура семантичного поля, окреслено спільність компонентів семантичного поля й поля асоціативного, проаналізовано асоціативні лінії. З'ясовано, що процес асоціації лежить в основі спорідненості слів, об'єднання яких зумовлене як внутрішньомовними, так і поза мовними зв'язками.

Ключові слова: асоціат, асоціативно-семантичне поле, асоціативні лінії, лексико-семантичне поле, слово-стимул, синонімічні та антонімічні ряди, трансформація.

Лит. 16.

Iryna HOTSYNETS,

Candidate of Philological Sciences, Department of comparative pedagogic and methodology of teaching foreign languages, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) hotsynets@ukr.net

THE CONCEPT «ASSOCIATIVE AND SEMANTIC FIELD» IN DIFFERENT BRANCHES OF LINGUISTYCS

The purpose of the article is to trace the organization of grouping words into semantic fields, which are based on association, and to identify the concept «associative and semantic field».

Each field has its own semantic structure – a complex hierarchical organization of the center (nucleus) and peripherals that are in constant interaction. We use associations to group words into semantic fields, as vocabulary is «imprinted» in the human memory associatively, on the principle of common semantics. Therefore, the structural elements of the semantic field often include associations like spring

- green, light, flowers, etc., and the associative fields are denoted by the term semantic field. It was found out that associative and semantic field is determined as synthetic model: on the one hand, it is an intertext structure, which determines content concepts of these or those text unifications, on the other hand – it is a method to organize the integrity of a text in its aesthetic apprehension.

In the article the concepts «associative and semantic field» and «lexical and semantic field» have been considered, the characteristic of associativeness and field structure of a literary text has been analyzed, the features of the associative field have been considered, associative lines have been analyzed.

The prospect for further research is to analyze associative and figurative line in poetic texts.

Key words: associate, associative and semantic field, associative lines, lexical and semantic field, a word-stimulus, synonymic and antonymic series, transformation.

Ref. 16.

Ирина ГОЦИНЕЦ,

кандидат филологических наук, доцент кафедры сравнительной педагогики и методики преподавания иностранных языков
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч)_hotsynets@ukr.net

ПОНЯТИЕ «АССОЦИАТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ» В РАЗНЫХ ОТРАСЛЯХ ЛИНГВОСТИЛИСТИКИ

В статье раскрыто понятия лексико-семантического и ассоциативно-семантического полей, представлена характеристика ассоциативности и полевой структуры художественного текста, рассмотрены особенности ассоциативного поля и структура семантического поля, очерчены общность компонентов семантического поля и поля ассоциативного, проанализированы ассоциативные линии. Установлено, что процесс ассоциации лежит в основе родства слов, объединение которых обусловлено как внутриязыковыми, так и внеязыковыми связями.

Ключевые слова: ассоциат, ассоциативно-семантическое поле, ассоциативные линии, лексико-семантическое поле, слово-стимул, синонимические и антонимические ряды, трансформация.

Лит. 16.

Постановка проблеми. В останні роки спостерігаємо активне по-слуговування поняттями лексико-семантичне, функціонально-стилістичне поле, у структуруванні яких обов'язково враховуються семантичні чинники взаємодії тих чи тих груп лексики, контекстна реаліза-

ція її вживання. Щоразу дослідники відзначають вияви стилістичної виразності слова, наповненої новими асоціативними зв'язками, змістовими, образними аналогіями тощо.

На нашу думку, поняття *асоціація*, *асоціативність* мають двоплановий зміст. Семасіологи використовують їх для пояснення семантичної структури слова як компонента вокабуляра, а в лінгвостилістиці це здебільшого ознака образного (метафоричного, метонімічного) вживання мовного знака, спрямованого на реалізацію естетичної функції мови. Щоправда, така двоплановість не виключає «взаємодопомогу» цих дисциплін у пізнанні мови, у встановленні об'єктивної картини її стану й розвитку.

Аналіз досліджень. У мовознавстві термін *поле* вживають для позначення сукупності мовних одиниць, здебільшого лексичних, об'єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною подібністю позначуваних явищ [КТСЛГ, 12, 3, 6]. Широта застосування цього поняття у різних галузях лінгвістики спричинилася й до варіювання термінопозначень цієї моделі структурування, систематизації тих чи тих одиниць мови. Так, мовознавці послуговуються поняттями *семантичне* (О. Ахманова, А. Антомонов, Е. Кузнєцова, Л. Лисиченко, Ж. Соколовська), *лексико-семантичне*, *тематичне*, *функціонально-семантичне*, *функціонально-стилістичне*, *асоціативно-образне поле*.

У зв'язку з поглибленням теорії польового структурування в українській стилістиці (Л. Савченко, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Н. Мех, Н. Данилюк, Г. Сюта, С. Бирик, В. Буда, О. Маленко, Ж. Марфіна та ін.) вироблено вчення про наявність у художніх (прозових, поетичних) творах певних текстових мікросистем (наскрізних, стрижневих, міжтекстових, локальних, метафоричних, компаративно-асоціативних тощо), їх специфіка зумовлена самою природою поетичної мови, в якій «різко змінюються, немовби зміщуються й тим самим набувають нового смислу й нової образно-виражальної сили будь-які співвідношення елементів загальної системи мови» [6, с.141]. Ці типи текстових полів мають спільну ознаку – властивості асоціативного поля, бо в художній мові спільність компонентів семантичного поля й поля асоціативного незаперечна [14, 144; 17, 8–11].

На думку теоретиків когнітивної лінгвістики (М. Бабуріна, А. Залевська, Т. Дрідзе), асоціативне поле художнього твору – це згорнутий текст, а сам текст є асоціативним полем слова [2, 7].

Мета статті – простежити організацію групування слів у семантичні поля, в основі яких лежать асоціації та розкрити поняття «асоціативно- семантичне поле».

Виклад основного матеріалу. Спільний принцип для класифікацій мовних одиниць у польовій структурі визначив Г. Щур, який охарактеризував поле як засіб існування й групування лінгвістичних одиниць із спільними інваріантними якостями [17, 12].

Так, для *семантичних полів* характерно те, що вони є «компактними, внутрішньо спаяними відрізками словника, елементи якого обмежують один одного й покривають певну «поняттеву сферу» [1, 78]. За основу об'єднання слів у них слугує реальна сутність явищ, позначуваних словами, до їхнього складу входять не тільки слова, пов'язані прямими опозиціями, а й такі, що можуть співвідноситись асоціативно, тобто «зв'язок певних елементів поля не прямий, а лише ймовірний» [8, 71]. Елементом, що забезпечує структурну єдність семантичного поля, визначено семему (чи семему), яка входить до родосеми або й до видосеми наступних порядків, як-от *дерево, куш, трава* тощо [15, 79].

Кожне семантичне поле має власну структуру – це складна ієрархічна організація із центром (ядро) та периферією, що перебувають у постійній взаємодії. Більшість лексикологів (зокрема М. Кочерган, В. Левицький, Ю. Караулов) дотримуються погляду, що при визначенні центру й периферії семантичного поля слід враховувати частотність вживання елементів поля. Тобто ядро складають найуживаніші слова – носії основних значень, а на периферію виносяться стилістичні синоніми, діалектизми тощо [7, 283]. Ядро поля формує сукупність лексико-семантичних варіантів, що найбільш повно виражають його сутність, а периферію – одиниці, більш віддалені від імені поля, як-от okazіональні, образні переосмислення, що можуть входити в інші семантичні поля. Синонімічні й антонімічні ряди створюють власні мікрополя всередині семантичного поля [9, 123].

Існує думка, що асоціації лежать в основі групування слів у семантичні поля, оскільки «у людській пам'яті лексика “закарбована” асоціативно, за принципом спільної семантики» [13, 14]. Тому до структурних елементів семантичного поля часто зараховують асоціативні об'єднання на зразок: *весна – зелень, світло, квіти* тощо, а терміном *семантичне поле* позначають асоціативні поля (Ф. Нікітіна).

Уперше на асоціативну парадигматичність слів звернув увагу Ф. де Соссюр на підставі того, що «поза процесом мови слова, які мають між собою щось спільне, асоціюються в пам'яті так, що одні з них утворюють групи, усередині яких виявляються різноманітні відношення» [16, 155]. Слово, на його думку, включається в певне асоціативне угруповання на основі «спільного елемента» – смислу або форми. Відповідно до цього Ф. де Соссюр виділяв асоціативні групи, утворені:

1) за подібністю словотвірних засобів; 2) за фонетичною подібністю; 3) за спільністю образів, що позначають слова.

Засновником теорії *асоціативного поля* вважають Ш. Баллі. Спираючись на теорію Ф. де Соссюра, він запропонував власну концепцію системності мови, яка виявляється у формі певних стійких асоціацій: «Мовна система уявляється як широка мережа постійних мнемонічних асоціацій, досить подібних між собою у всіх суб'єктів мовлення, – асоціацій, що поширюється на всі мовні пласти» [3, 30]. Будь-яке слово, за Ш. Баллі, викликає в нашій свідомості певні ряди слів, а також певні образні уявлення, властиві носіям конкретної мови. Процес асоціювання («прагнення до етимологізації») лежить і в основі «прагнення зв'язати між собою слова або складові частини слів, враховуючи їх зовнішню форму, а не їх взаємовідношення з ідеєю, символом якої вони виступають» [4, 50]. Важливою в такому разі є форма слова, оскільки саме вона слугує «поштовхом до асоціації» [4, 51]. Асоціативна спорідненість слів у цьому разі виявляється у двох напрямках. По-перше, коли слова мають спільний корінь і їх об'єднує «жива» етимологія, що існує в «мовній свідомості», навіть якщо етимологічний зв'язок між двома одиницями втрачений. По-друге, коли спільне значення виявляють такі частини слова, як префікс і суфікс [4, 51–52]. У будь-якому разі вирішальною залишається спільність смислу, семантична спорідненість. «Якщо тільки один із членів етимологічного ряду відходить за значенням від інших, формальна подібність [...] уже не може пов'язувати колись споріднені слова. І навпаки, трапляється, що слова, які стали внаслідок фонетичних змін мало схожими одне на одне, зберігають зв'язок у свідомості людини» [4, 51].

Цілком справедливо Ш. Баллі визначає асоціативне поле як особливий тип об'єднання слів, структура якого зумовлена як внутрішньомовними, так і позамазовними зв'язками. Йому притаманна гнучкість, дифузність, що спричиняється відносністю понять *умотивованість* і *довільність*, у проміжку між якими існують різні ступені переходів [4, 150–151]. Дослідник відзначив також, що структура й склад елементів такого поля мають суб'єктивний і ситуативний характер, пор.: «Залежно від індивідуального характеру суб'єктів мови і від ситуації, в якій розгортається мова, один знак може викликати в уяві будь-який інший, якому віддається перевага: у дроворуба дерево викличе переважно уявлення про дерево як матеріал, у мандрівника, який змагає від спеки, – уявлення про тінь. [...] У мові ми знаходимо приховані асо-

ціації, що, не виключаючи інших, неминуче виникають разом з уявленнями знака, незалежного від ситуації та від контексту» [4, 151].

В. Порціг висловив думку, що асоціативні ряди утворюються завдяки постійній сполучуваності слів у процесі мови. Таким чином, до одного асоціативного поля належатимуть слова різних частин мови, що мають спільний семантичний простір.

У трактуванні асоціативних полів, – зазначив Г. Щур, – відіграє роль те, що «більшість учених в основу об'єднання елементів, розглядуваних як поле, кладуть спільну диференційну ознаку [...] В елементів асоціативних груп і асоціативних полів, як правило, подібних спільних лінгвістичних диференційних ознак виявити не вдається» [17, 94].

Часто асоціативні об'єднання слів розглядають як структурний елемент семантичного поля (В. Левицький, І. Стернін, З. Попова) або ототожнюють із семантичним полем, семантичним оточенням слова (Н. Лисенко), тобто розглядають асоціативне поле як сукупність слів, що вступають у валентні співвідношення. Ж. Марфіна вважає, що ці припущення помилкові, оскільки, поняття *асоціативне поле* ширше, ніж поняття *семантичне поле* [11, 58].

Як відзначає Н. Бутенко, асоціативне поле має чітку цілеспрямовану організацію: асоціати до слова-стимула розподіляються за певними напрямками, що зазвичай виявляються уже в ядрі поля і продовжуються на його периферії. Такі відгалуження, або лінії, мають неоднакову потужність. Відповідно до зв'язку між стимулом і асоціатом виділяють такі асоціативні лінії:

- семантичні, в яких стимул і реакція пов'язані певним типом семантичних відношень (тут заперечується погляд Ю. Караулова, який вважає, що слова з такими зв'язками входять до складу ЛСГ);
- граматико-словотворчі (Н. Бутенко) або асоціативно-дериваційні (М. Кочерган), суть яких – у перетворенні граматичних властивостей слова-стимула та утворенні його похідних слів чи слів, пов'язаних зі стимулом іншими словотворчими відношеннями [5, 9];
- синтагматичні, в яких стимул викликає реакції, що утворюють із ним природні сполучення слів у межах певного контексту.

Структурно-семантичне об'єднання слів – *асоціативно-семантичне поле*, що охоплює всі узуальні (за семантичною ознакою, гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні) зв'язки лексеми – у певних функціонально-стильових умовах зазнає стилістичного оновлення, актуалізації значень, емоційно-експресивного потенціалу його складників, асоціативних комплексів. Таким чином, слово, його мінімальний семантичний контекст або виконує певні мовно-естетичні функції, або

ж в умовах образного вживання, індивідуальної мовотворчості розширює своє семантичне коло, яке набуває вторинних експресивних та асоціативних нашарувань (сталих чи ситуативних). Як наслідок, утворюється асоціативно-образний ореол слова, компоненти якого актуалізуються за певних функціонально-стилістичних умовах [10, 7].

Л. Савченко робить важливий теоретичний висновок про те, що загальномовне семантичне поле, накладене на поетичний контекст, може змінюватися функціонально й структурно, наповнюватися новими елементами, відношеннями й зв'язками. Така трансформація пояснюється тим, що елементи загальномовного семантичного поля набувають рис поетизмів, які характеризуються рухливістю, наявністю безлічі відтінків і мають заряд суб'єктивності, водночас спираючись на об'єктивні закономірності мови [14, 44].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здійснений розгляд засвідчує, що асоціативно-семантичне поле – це, з одного боку, міжтекстова структура, що виявляє ключові слова, які символізують смисл текстових об'єднань, а з іншого – це засіб організації цілісної єдності тексту в його естетичному сприйнятті. Ядро такого поля формують слова, значення й оцінність яких визначальні для всього умовно взятого текстового масиву.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у з'ясуванні поняття «асоціативно-образне поле», яке може утворюватись на базі певного асоціативно-семантичного, або лексико-семантичного поля, простежуючи його розвиток у певному поетичному контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / Ахманова О.С. – М.: Учпедгиз, 1952. – 295 с.
2. Бабурина М.А. Концепт “Муза” и его ассоциативное поле в русской поэзии Серебряного века : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 “Русский язык” / М.А. Бабурина. – СПб, 1998. – 20 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли ; [пер. с франц. Е.В. и Т.В. Вентцель]. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
4. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли ; [пер. с франц. К.А. Долинина ; под ред. Е.Г. Эткинда] – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
5. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови / Бутенко Н.П. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті “Вища школа”, 1979. – 119 с.
6. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / Виноградов В.В.. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
7. Кочерган М.П. Лексико-семантична система / М.П. Кочерган // Українська мова: Енциклопедія / голова редкол. В.М. Русанівський. – [вид. 3-тє,

зі змінами і доп.]. – К.: “Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана”, 2007. – С. 282–284.

8. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка / Кузнецова Э.В. – М.: Высшая шк., 1982. – 151 с.

9. Лисиченко Л.А. Лексико-семантическая структура української мови / Лисиченко Л.А. – Х.: ХДПУ, 1997. – 131 с.

10. Марфіна Ж.В. Асоціативно-образне поле назв спорідненості в мові поезії ХХ століття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Ж.В. Марфіна. – К., 2004. – 370 с.

11. Мех Н.О. Структура лексико-семантичного поля „мова – слово” в українській поетичній мові ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Мех Н.О. – К., 2000. – 18 с.

12. Нікітіна Ф.О. Виділення і визначення ЛСП / Ф.О. Нікітіна // Мовознавство. – 1981. – №1. – С. 11–15.

13. Савченко Л.Г. До питання про семантичне поле поетичної лексики / Л.Г. Савченко // Українська мова: історія і стилі : [зб. наук. праць]. – Х. : Вид-во “Основа” при ХДУ, 1992. – С. 141–160.

14. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике / Соколовская Ж.П. – К.: Вища шк., 1979. – 189 с.

15. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Соссюр Ф. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.

16. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике / Щур Г.С. – М.: Наука, 1974. – 225 с.

REFERENCES

1. Ahmanova O.S. Ocherky po obshchei i russkoi leksikologii / Ahmanova O.S. – М.: Uchpedgis, 1952.- 295s.

2. Babyrina M.A. Kontsept “Musa” I ievno asotsyativnoe pole v russkoi poesii Serebrienooho vieka: avtoreferat. dus. na souskanii nauch. stepeni kand. filol. nauk.: spets. 10.02.01 “Rysskui iasuk”/ M.A. Babyrina. – SPb, 1998. - 20s.

3. Balli Sh. Obshchaia lingvistyka I voprosy frantsuskogo iasyka / Sharl Balli; [per. s frants. E.V. I T.V. Venttsel] – М.: Isd-vo inostr. Lit., 1955. – 416s.

4. Balli Sh. Frantsuska stylistyka / Sharl Balli; [per. s frants. K.A.Dolinina; pod. red.E.G. Etkinda] – М.: Isd-vo inostr. Lit., 1961. – 394s.

5. Butenko N.P. Slovyk asotsiatyvnuh norm ukrainskoi movy / Butenko N.P. – Lviv: Vud-vo pry Lviv. Un-ti “Vyshcha shkola”, 1979. – 119s.

6. Vynogradov V.V. Stylistyka. Teoriiia poeticheskoi rechi. Poetika / Vinogradov V.V. – М.: Isd-vo AN SSSR, 1963. – 225s.

7. Kochergan M.P. Leksyko-semantychna systema/ M.P. Kochergan/// Ukrainska mova: Entsyklopedia / golova redkol. V.M. Rusanivskyi. – [vyd. 3-te, si sminamy I dop.]. – К.: “Ukrainska intsyklopedia im. M.P. Bazhana”, 2007. – S. 282-284.

8. Kusnetsova E. V. Leksykologia ruskogo iasyka / Kusnetsova E. V. – М.: Vysshhaia shkola, 1982. – 151s.

9. Lysychenko L.A. Leksyko-semantychna struktura ukrainskoi movy / Lysychenko L.A. – Ch.: ChDPU, 1997. – 131s.

10. Marfina Zh.V. Asotsiatyvno-obrasne pole nasv sporidnenosti v movi poesii XX stolittia: dus. na sdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 “Ukrainska mova” / Zh. V. Marfina. – K., 2004. – 370s.

11. Meh N.O. Struktura leksyko-semantychnogo slova “mova-slovo” v ukrainskiiy poetychniiy movi XIX – pochatku XX st.: avtoref. dus. na sdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 “Ukrainska mova” / N.O. Meh – K., 2000. – 18s.

12. Nikitina F.O. Vydilennia i vysnachennia LSP / F.O. Nikitina // Movosnavstvo. – 1981. – S. 11-15.

13. Savchenko L.G. Do pytannia pro semantychno pole poetychnoi leksyky / L.G. Savchenko // Ukrainska mova: istoria i styli: [sb. Nauk. prats]. – Ch.: Vyd-vo “Osnova” pry ChDU, 1992. – S. 141-160.

14. Sokolovskaja Zh.P. Sistema v leksicheskoj semantike / Sokolovskaja Zh.P. – K.: Vyshcha shkola., 1979. – 189s.

15. Sossiur F. Trudy po iasykosnaniu / Sossiur F. – M.: Progress, 1977.- 696s.

16. Shchur G.S. Teoria polia v lingvostilistike / Shchur G.S. – M.: Nauka, 1974. – 225 s.